

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/EO.2013.012>

„Cytadela” – nowy ukraiński periodyk poświęcony historii wojskowej. Omówienie tomów od 1 do 4 za lata 2009–2010

W 2009 r. we Lwowie poczęto wydawać nowy periodyk poświęcony szeroko rozumianej historii wojskowej. Otrzymał on tytuł: „Cytadela. Lwowski Almanach Wojskowy” (Цитаделя. Львівський Мілітарний Альманах). Jak napisano w stopce wydawniczej jego pierwszego tomu, jest to czasopismo wojskowo-historyczne, którego celem jest wyjaśnienie słabo dotychczas poznanych i opisanych wydarzeń z ukraińskiej historii wojskowej oraz ważnych wydarzeń z historii światowej (wojskowej?)¹, które miały istotny wpływ na rozwój kultury, sztuki, nauki i technologii oraz ukraińskiej wojskowości. Poza tym innym celem ma być budowanie własnej, ukraińskiej, tradycji wojskowej, opartej na rodzimych doświadczeniach i wzorcach.

Pismo to ma coś w rodzaju rady naukowej, którą nazwano „Партнерська Рада”, w której znalazł się cały szereg mniej lub bardziej utytułowanych osób – przedstawiciele lwowskiego środowiska muzealników oraz ludzi związanych z tamtejszą kulturą, których nazwiska niestety raczej nic nie mówią potencjalnemu polskiemu czytelnikowi.

Nieco inaczej jest natomiast w przypadku niektórych członków kolegium redakcyjnego. W jego składzie, obok innych, znaleźli się bowiem: emerytowany pułkownik Mychajło Słobodianiuk – kierownik Muzeum Lwowskiego Instytutu Wojsk Lądowych „Politechnika Lwowska” (Музей Львівського Інституту Сухопутних Військ НУ «Львівська Політехніка») oraz kurator Sekcji Falerystyki Wojskowej i Munduroznawstwa Ukraińskiego Towarzystwa Heral-

¹ Niestety z tego tekstu nie wynika jednoznacznie, czy autorzy mieli na myśli historię w ogóle, czy też jedynie historię wojskową.

дущего (Секція Військової Емблематики та Уніформології Українського Геральдичного Товариства)² oraz Jarosław Tynczenko, historyk wojskowy z Kijowa³ i Mykoła Czmyr, zastępca Naczelnika Oddziału Wojskowej Symboliki i Heraldyki Sztabu Generalnego Sił Zbrojnych Ukrainy (Відділ Військової Символіки та Гервльдики Генерального Штабу Збройних Сил України)⁴.

Wydawcą tego periodyku jest lwowskie Wydawnictwo „Astrolabia”.

W pierwszym tomie⁵ znalazło się w sumie 12 tekstów merytorycznych, podzielonych na 9 działów⁶. W ramach pierwszego, nazwanego „Metodologia”, opublikowano tekst wspomnianego już wcześniej Mychajło Słobodianiuka, dotyczący historyczno-rzeczowej ekspertyzy malarstwa batalistycznego i wojskowej fotografii⁷.

W dziale „Historii wojskowej” znalazły się dwa teksty. Pierwszy z nich, autorstwa A. Złyca, zatytułowany jest „Strzelcy przeciw batiarom: północne skrzydło frontu listopadowych walk 1918 r.”⁸. Może on zainteresować również polskiego czytelnika, gdyż dotyczy polsko-ukraińskich walk o Lwów z listopada 1918 r. Jego autor, wykorzystując zarówno polską, jak i ukraińską literaturę, również wspomnieniową, opisał bowiem pochodzenie i fenomen lwowskiego batiarstwa, głównie z Kleparowa oraz Zamarstynowa, oraz ich udział w listopadowych walkach o Lwów aż do polskiej odsieczy z 21 listopada 1918 r.

² Zob. choćby: М. Слободянюк, *Відродження з попелу. Генеза наукавних емблем Збройних Сил України. Історичний нарис і символіка 66-ї гвардійської механізованої Полтавсько-Буковинської орден Червоного Прапора дивізії та 15-ї окремої гвардійської механізованої Єнакієвсько-Дунайської орденів Червоного Прапора і Суворова бригади*, 2005 – bez miejsca wydania; tenże, *Сухопутні війська України. Історія та символіка 8-го армійського корпусу*, Львів 2011.

³ Zob. chociażby: Я. Тинченко, *Армии Украины 1917–1920 годов*, Москва 2002; idem, *Українські Збройні Сили березень 1917 р.–листопад 1918 р. (організація, чисельність, бойові дії)*, Київ 2009; idem, *Новітні Запорожці. Війська Центральної Ради, березень 1917–квітень 1918*, Київ 2010; idem, *Герої українського неба*, Київ 2010; idem, *Військово-морські сили України 1917–1921*, Київ 2012; idem, *Панцирні потяги, панцирники та залізничні війська у визвольній війні 1917–1920 рр.*, Київ 2012.

⁴ Zob. choćby: М. Чмир, *Відзнаки військових звань Українських збройних формувань 1917–1921 рр.*, „Військово-історичний Альманах”, (Київ) 2001, nr 2; idem, *Ідея гетьманської держави у символіці та емблематиці Української Армії 1918 р.*, „Знак”, (Київ) 2002, nr 27; М. Чмир, С. Пінак, С. Музичук, *Галицька Армія 1918–1920*, Рівне 2008.

⁵ „Цитаделя. Львівський Мілітарний Альманах”, Львів 2009, частина 1, ss. 96.

⁶ Tom poprzedza słowo wstępne oraz tekst „Od redakcji”.

⁷ М. Слободянюк, *Метод історико-предметної експертизи батального живопису та фотографій*, „Цитаделя. Львівський Мілітарний Альманах”, Львів 2009, частина 1, s. 6–9.

⁸ Idem, А. Злич, *Стрільці проти батиарів: Північне крило львівського фронту в листопадових боях 1918 року*, s. 10–25.

Kolejny tekst z tego działu, autorstwa wspomnianego już Jarosława Tynczenki, zawiera analizę stanu liczebnego oddziałów Ukraińskiej Armii Halickiej oraz Wojska Polskiego podczas walk o Galicję Wschodnią w czasie od listopada 1918 do czerwca 1919 r.⁹ Swoje ustalenia oparł on na dokumentacji archiwalnej przechowywanej w archiwach ukraińskich oraz na odpowiedniej literaturze przedmiotu, także polskiej¹⁰.

W dziale „Biografistyka” zamieszczono artykuł Jurija Mocznikowa omawiający życie i karierę wojskową żyjącego w latach 1764–1831 austriackiego feldmarszałka-lejtnanta, uczestnika wojen napoleońskich, Josepha Ksawiera von Stutterheima, znanego również z tego, że podczas wojny polsko-rosyjskiej 1831 r. brał udział w internowaniu wojsk polskich, które znalazły się wtenczas na terenie Austrii¹¹.

Także kwestii „Fortyfikacji” dotyczy tylko jeden niewielki tekst bliżej nieokreślonego autora, omawiający lwowski fort Brzuchowice¹².

W dziale „Uzbrojenie i technika wojskowa” znalazły się natomiast dwa artykuły. Pierwszy z nich, autorstwa Mykoły Bandriwskiego, w bardzo skrótowny sposób porusza problem przyczyn pojawienia się w VII w. p.n.e. na obszarze współczesnej zachodniej Ukrainy uzbrojenia ochronnego¹³. Swoje dociekania oparł głównie na znaleziskach i badaniach archeologicznych.

Następny tekst, autorstwa Mychajło Słobodianiuka, dotyczy niemieckiej 75 mm lekkiej armaty piechoty wz. 1918¹⁴. Autor opisał okoliczności jej powstania, konstrukcję, właściwości taktyczne oraz przeznaczenie.

Ten sam autor w dziale „Uniformologia” zamieścił bardzo ciekawe studium dotyczące „barwy” rosyjskiego Grodzieńskiego Pułku Huzarów Lejb Gwardii z lat 1824–1830¹⁵. Swoje ustalenia dotyczącego jego dziejów i umundurowania, poza odpowiednią literaturą, oparł przede wszystkim na znajdujących się obecnie w zbiorach Lwowskiego Muzeum Historycznego, a pochodzących z epoki i mających przez to ogromną wręcz wartość źródłową, obrazach olejnych Józefata Łuka-

---

⁹ Ibidem, Я. Тинченко, *Чисельність галицьких і польських військ під час боротьби за Східну Голічину (листопад 1918 року–червень 1919 року)*, s. 26–37.

¹⁰ Można tutaj zauważyć, że wśród ukraińskich historyków zajmujących się tą problematyką szczególnym uznaniem cieszy się praca: W. Hupert, *Zajęcie Małopolski Wschodniej i Wołynia w roku 1919*, Lwów–Warszawa 1928.

¹¹ Ibidem, Ю. Мочніков, *Фельдмаршал-лейтенант Йозеф Ксавер фрайгер фон Штуттергайм*, s. 38–49.

¹² Ibidem, М. В., *Форт у Брюховичах*, s. 50–55.

¹³ Ibidem, М. Бандрівський, *Захисне озброєння на заході України: час і причини появи*, s. 56–59.

¹⁴ Ibidem, М. Слободянюк, *Легка піхотна гармата, тип 18, Німеччина*, s. 60–63.

¹⁵ Ibidem, М. Слободянюк, *Лейб-Гвардії Гродненський Гусарський Полк (1824–1830) у збірці батального живопису Львівського Історичного Музею*, s. 64–79.

szewicza. Jest to kolejne opracowanie zawarte w tym tomie, które w sposób szczególny może zainteresować także polskiego czytelnika, chociażby z tego powodu, że pułk ten stacjonował w Warszawie.

Najobszerniejszą częścią pierwszego tomu „Cytadeli” jest dział „Wojskowej symboliki”. Pierwszy tekst dotyczący symboliki formacji lotnictwa ukraińskiego stacjonującego w Nowym Kaliniwie przygotował Mychajło Słobodianiuk¹⁶.

Autorem następnego, omawiającego herb i flagę miasta Nowyj Kaliniw, jest Andrij Hreczyło¹⁷.

Mychajło Słobodianiuk napisał również krótki tekst dotyczący smoka, stanowiącego element symboliki formacji artylerii rakietowej współczesnej armii ukraińskiej stacjonującej w Drohobyczu¹⁸.

Taki sam charakter ma także bardzo krótkie opracowanie o symbolice oznaki pamiątkowej ukraińskiego 15. Pułku Artylerii Rakietowej autorstwa Mykoły Czmyra¹⁹. To, co w zasadniczy sposób różni wszystkie te teksty od podobnych rozważań polskich historyków, to kwestia dziedziczenia przez dzisiejsze ukraińskie siły zbrojne ogromnej części spuścizny i tradycji dawnej Robotniczo-Chłopskiej Armii Czerwonej oraz późniejszej Armii Sowieckiej.

Tom ten zamyka dział „Pinakoteka”, w którym Mychajło Słobodianiuk zamieścił analizę munduroznawczą portretu, który znajduje się obecnie w zbiorach Lwowskiej Galerii Sztuki, a przedstawia cesarza Franciszka Józefa I w mundurze 4. Regimentu Ułanów armii austriackiej²⁰.

Z powyższego wynika, że tematyka tego tomu jest dość zróżnicowana, choć można zauważyć pewną dominację zagadnień związanych z bronioznawstwem oraz z munduroznawstwem i falerystyką. Pomimo to jeszcze raz warto podkreślić, że co najmniej trzy zawarte w nim teksty mogą okazać się ciekawe i wartościowe także dla potencjalnego polskiego czytelnika.

Dodać też należy, że cały tom jest bogato ilustrowany dobrze dobranymi i w większej części barwnymi ilustracjami, z których część ma walor źródłowy.

W tym samym 2009 roku ukazał się również kolejny tom tego periodyku²¹. W dziale „Metodologia” znalazł się niewielki tekst Mychajło Słobodianiuka dotyczący wizyty cesarza Wilhelma II na froncie w Galicji podczas I wojny świato-

¹⁶ Ibidem, M. Слободянюк, *Новий Калинів: з історії військового селища*, s. 80–85.

¹⁷ Ibidem, A. Гречило, *Герб і прапор міста Нового Калинова*, s. 86.

¹⁸ Ibidem, M. Слободянюк, *Дракон із Дрогобича*, s. 87–90.

¹⁹ Ibidem, M. Чмир, *Пам'ятний нагрудний знак «15 Реактивний Артилерійський Полк»*, s. 91.

²⁰ Ibidem, M. Слободянюк, *Портрет цісаря Франца Йосифа I зі збірки Львівської Гагерей Мистецтв*, s. 92–95.

²¹ „Цитаделя. Львівський Мілітарний Альманах”, Львів 2009, частина 2(2), ss. 136.

wej²². Władca, na co wskazuje analiza archiwalnej fotografii, przebywał wówczas także w bliskich Polakom Podhorcach.

Najobszerniejszym w tym tomie jest dział „Historia wojskowa”, opublikowano tam bowiem aż 8 tekstów. Pierwszy z nich, autorstwa Jurija Moczniowa, omawia dzieje austriackiego 15 Regimentu Piechoty, głównie zaś jego udział w kampanii 1809 r. oraz w bitwie pod Aspern²³. Rozważania te oparte zostały jednak wyłącznie na literaturze przedmiotu oraz stosunkowo niewielkiej liczbie źródeł drukowanych, co znacząco obniża ich wartość merytoryczną.

Kolejny artykuł, przygotowany przez Seweryna Turczyna, dotyczy udziału tureckiego XV Korpusu podczas pierwszowojennych walk na froncie wschodnim, które toczyły się nad Złotą Lipą podczas słynnej rosyjskiej ofensywy Brusilowa z lata 1916 r.²⁴ Autor zajął się też kwestią współpracy na polu walki pomiędzy Turkami a żołnierzami Ukraińskich Strzelców Siczowych.

Natomiast Aleks Zlycz zajął się walkami o Lwów, które w okresie od listopada 1918 do stycznia 1919 r. toczyły się pomiędzy Wojskiem Polskim a Ukraińską Armią Halicką²⁵. Obiektem jego rozważań są plany stron oraz przyczyny niemożności ich realizacji. Autor ten wykorzystał przede wszystkim literaturę ukraińskojęzyczną oraz kilka źródeł bądź opracowań w języku polskim. Mimo wszystko pod pewnymi względami praca ta może być jednak interesująca także dla historyka polskiego, gdyż reprezentuje ukraiński punkt widzenia tej złożonej problematyki.

Bogdan Czuma przygotował tekst zatytułowany: „Alkazar: wojenny mit 1936 r. oraz jego recepcja przez Ukraińców z Galicji”²⁶, przez których m.in. postrzegany był on jako symbol bohaterskiej walki idei narodowych z „bolszewizmem” oraz jako przykład walki o zachowanie dorobku europejskiej cywilizacji. Porównywano go też z czynem 300 Spartan broniących wąwozu w Termopilach.

Kolejny artykuł Jarosława Onyszczuka poświęcony jest 70. rocznicy udziału Ukraińców z Galicji w obronie tzw. Karpackiej Ukrainy w marcu 1939 r. podczas zajmowania tych terenów przez wojska węgierskie, co nastąpiło po upadku Czechosłowacji²⁷.

Tekst Mychajło Słobodianiuka dotyczy pierwszych kontaktów między oddziałami Robotniczo-Chłopskiej Armii Czerwonej a Wehrmachtem 19 września 1939 r.

²² Ibidem, М. Слободянюк, *Ще раз про перебування німецького імператора Вільгельма у Східній Галичині: повертаючись до надрукованого*, s. 4–5.

²³ Ibidem, Ю. Мочніков, *15-ий Піхотний Полк у битві под Асперні*, s. 6–18.

²⁴ Ibidem, С. Турчин, *«Турецький гамбіт» над Золотою Липою*, s. 19–26.

²⁵ Ibidem, А. Злич, *Час невиправданих сподівань: Київ і Варшава у трьох битвах за Дівів (листопад 1918–січень 1919 років)*, s. 27–37.

²⁶ Ibidem, Б. Чума, *Алькасар: Васнний міф 1936 року та його рецепція українцями Галичини*, s. 38–46.

²⁷ Ibidem, Я. Онищук, *Галичани в обороні Карпатської України (до 70-ої річниці трагічних подій на Верецькому перевалі)*, s. 47–51.

pod Lwowem, a więc wydarzeń, które mogą zainteresować również potencjalnego polskiego czytelnika²⁸, mowa jest w nim bowiem także o niektórych przyczynach i okolicznościach kapitulacji miasta przed Sowiecami²⁹.

Podobna jest też tematyka kolejnego tekstu – wspomnień lejtnanta Petro Bobrowa opisujących walki z Wojskiem Polskim oraz wkroczenie Armii Czerwonej do Lwowa we wrześniu 1939 r.³⁰

Ostatni tekst z tego działu przygotował Oleg Fieszowiec. Przetłumaczył on fragment wspomnień generała majora wojsk górskich Wehrmachtu Mathiasa Kraütlera dotyczący walk pod Lwowem we wrześniu 1939 r. oraz okoliczności oddania miasta Armii Czerwonej³¹.

W dziale „Biografistyka” zamieszczono trzy opracowania. Pierwsze z nich, autorstwa Jarosława Daszkiewicza, poświęcone zostało postaci Pawła Szandruka, który poza innymi zasługami był też dziejopisem wojska ukraińskiego oraz wojskowym teoretykiem³². Autor omówił w nim twórczość naukową oraz publicystyczną tego oficera. Warto pamiętać, że przed 1939 r. był on oficerem kontraktowym Wojsk Polskiego, a za udział w kampanii 1939 r., w której uczestniczył jako podpułkownik dyplomowany, otrzymał Krzyż Srebrny Orderu Wojennego *Virtuti Militari*³³.

Niewielki tekst Mychajło Słobodianiuka dotyczy natomiast przebiegu służby i wojskowej kariery dowódcy rosyjskiego Grodzieńskiego Pułku Huzarów Lejb Gwardii pułkownika Iwana Siemionowicza Timiriazewa, który dowodził nim od 1827 do 1831 r.³⁴

Ciekawym opracowaniem jest próba podjęta przez Jarosława Tynczenko, który na podstawie odnalezionych dokumentów archiwalnych podjął się próby odtworzenia prawdziwej biografii Romana Dolińskiego, którego droga życiowa wiodła

²⁸ Ibidem, M. Слободянюк, *Перше зіткнення Червоної Армії з Вермахтом під Львовом 19 вересня 1939 року*, s. 52–61.

²⁹ Szkoda, że autor ten nie wykorzystał publikacji: *Dokumenty obrony Lwowa 1939*, Opracował oraz wstępem i przypisami opatrzył A. Leinwand, Warszawa 1997.

³⁰ П. Бобров, *Спогади лейтенанта: Вступ радянських військ до Львова у вересні 1939 року*, „Цитаделя. Львівський Мілітарний Альманах”, Львів 2009, частина 2(2), s. 62–71.

³¹ Ibidem, O. Фешовець, «Усе склалося інакше, аніж ми очікували»: *Спогади генерал-майора гірських військ Вермахта Матіаса Кройтлера про похід на Львів у вересні 1939 року*, s. 72–82.

³² Ibidem, Я. Дашкевич, *Генерал Павло Шандрук як історик українського війська та воєнний теоретик*, s. 83–86.

³³ Zob. choćby: G. Łukomski, B. Polak, A. Suchcitz, *Kawalerowie Virtuti Militari 1792–1945. Wykazy odznaczonych za czyny z lat 1863–1864, 1914–1945*, Koszalin 1997, s. 513.

³⁴ M. Слободянюк, *Ще раз про Гродненських Гусарів: Гвардії полковник Шван Семенович Тімірязєв*, „Цитаделя. Львівський Мілітарний Альманах”, Львів 2009, частина 2(2), s. 87–88.

od sekretarza partii komunistycznej do jednego z organizatorów Dywizji SS „Haliczyna”³⁵.

W kolejnym dziale „Uzbrojenie i technika wojskowa” znalazł się tylko jeden tekst (autorstwa Ołeksandra Galczenko), omawiający uzbrojenie i wyposażenie oraz organizację i dyslokację na Ukrainie sowieckich strategicznych wojsk raketowych dysponujących rakietami SS–20³⁶.

Pojedyncze opracowanie znalazło się również dziale „Uniformologia”. Przygotował je wspomniany już wielokrotnie Mychajło Słobodianiuk. Tym razem jego rozważania dotyczą dziejów i „barwy” należącego do Wojska Polskiego Królestwa Polskiego Pułku Grenadierów Gwardii Królewskiej z lat 1817–1830³⁷. Także tym razem swoje ciekawe rozważania munduroznawcze, poza podstawową literaturą przedmiotu, oczywiście głównie polskojęzyczną, oparł przede wszystkim na znajdujących się w zbiorach Lwowskiego Muzeum Historycznego obrazach olejnych Józefata Łukaszewicza³⁸.

W dziale „Symboliki wojskowej” zamieszczono dwa teksty. Autorem pierwszego z nich, dotyczącego dziejów oraz symboliki najpierw sowieckich wojsk raketowych i łączności, a potem formacji wojsk łączności armii ukraińskiej stacjonujących w Woli Wysockiej, jest Mychajło Słobodianiuk³⁹.

Omawiany tutaj tom kończy niewielki tekst Andrija Hreczyło, który opisał herb oraz flagę Woli Wysockiej⁴⁰.

Dla potencjalnego polskiego czytelnika najistotniejszymi opracowaniami zawartymi w drugim tomie „Cytadeli” są niewątpliwie te, które dotyczą walk o Lwów w 1918 i 1919 r., a także obrony tego miasta przez Niemcami i Sowietami we wrześniu 1939 r. Przydatne, choć wyłącznie dla badaczy zajmujących się kwestiami „broni i barwy”, mogą się też okazać rozważania na temat umundurowania polskiego Pułku Grenadierów Gwardii Królewskiej.

---

³⁵ Ibidem, Я. Тинченко, *Комуністичний секретар з дивізії військ СС «Галичина»*, s. 89–95.

³⁶ Ibidem, О. Гальченко, *«Піонери» в Україні: До історії ракетних військ стратегічного призначення*, s. 96–106.

³⁷ Zob. *Rocznik Wojskowy Królestwa Polskiego na rok 1825*, Warszawa 1825, s. 58–62; В. Gembarzewski, *Wojsko Polskie. Królestwo Polskie 1815–1830*, Warszawa 1903, s. 65 i passim; idem, *Rodowody pułków polskich i oddziałów równorzędnych do r. 1717 do r. 1831*, Warszawa 1925, s. 67.

³⁸ М. Слободянюк, *Полк Гренадерів польсько-королівської гвардії (1817–1830) у збірці батального живопису Львівського Історичного Музею*, „Цитаделя. Львівський Мілітарний Альманах”, Львів 2009, частина 2(2), s. 107–125.

³⁹ Ibidem, М. Слободянюк, *Історія та символіка військових зв'язківців з Волі-Висоцької*, s. 126–135.

⁴⁰ Ibidem, А. Гречило, *Герб і прапор села Воля-Висоцька*, s. 135.

Kolejny, trzeci tom tego periodyku, ukazał się w 2010 r. – jako tom pierwszy za ten rok⁴¹. W jego skład weszło 10 artykułów, jak zwykle podzielonych na kilka działów. Pierwszy z nich – „Historia wojskowa” – otwiera opracowanie Jurija Mocznikowa dotyczące walk o Galicję w 1809 r.⁴² Wykorzystując podstawową literaturę przedmiotu oraz nieliczne publikowane źródła omówił on przygotowania do tego konfliktu oraz stan organizacyjny Wojska Polskiego Księstwa Warszawskiego i VII Korpusu armii austriackiej, a także korpusu rosyjskiego, które uczestniczyły w tej kampanii⁴³.

Aleks Złyżcz omówił natomiast „bitwę” pod Buskiem, którą w dniach od 21 do 23 maja 1919 r., w ramach polskiej ofensywy w Galicji Wschodniej, stoczyły oddziały Ukraińskiej Armii Halickiej oraz Wojska Polskiego⁴⁴. Wartość jego ustaleń, poza wykorzystaniem podstawowej ukraińsko- i polskojęzycznej literatury przedmiotu, podnosi fakt spożytkowania licznych ukraińskich źródeł archiwalnych.

Czwórka autorów, mianowicie Jurij Morgun, Bołodymyr Hreczuch, Andrij Karpow i Denis Kołokolczykow, zajęła się dziejami 4. Korpusu Zmechanizowanego Armii Czerwonej⁴⁵. W pierwszej części tego studium przedstawiony został proces jego formowania w latach 1940–1941 r., a także kadry dowódcze i techniczne, które wówczas wykorzystano w tym celu. Warto tutaj zauważyć, że od stycznia 1941 r. jego dowódcą był słynny generał major Andriej Andriejewicz Własow⁴⁶. Niestety to skądinąd ciekawe opracowanie nie zostało zaopatrzone w przypisy źródłowe, co powoduje, że trudno jednoznacznie ocenić jego wartość⁴⁷.

W ramach kolejnego działu, nazwanego „Dokument”, opublikowano tekst Andrija Sowy zatytułowany „Przyczynek do historii polskiego podziemia na Drohobycczyźnie w latach II wojny światowej”⁴⁸. Jest to publikacja jednego z dokumen-

⁴¹ „Цитаделя. Львівський Мілітарний Альманах”, Львів 2010, частина 1(3), ss. 116.

⁴² Ibidem, Ю. Мочніков, *1809. Битва за Галичину (початок)*, s. 4–20.

⁴³ Niestety autor nie wykorzystał całego szeregu istotnych, wręcz fundamentalnych, opracowań polskojęzycznych, jak choćby: В. Паўловскі, *Война польско-аустриачка 1809 р.*, Warszawa 1999 (pierwsze wydanie: Warszawa 1935).

⁴⁴ А. Злич, *Битва під Буськом 21–23 травня 1919 року*, „Цитаделя. Львівський Мілітарний Альманах”, Львів 2010, частина 1(3), s. 21–35.

⁴⁵ Ibidem, Ю. Моргун, В. Гречух, А. Карпов, Д. Колокольчиков, *4-й Механізований Корпус Червоної Армії: історія створення (початок)*, s. 36–48.

⁴⁶ Zob. chociązby: К. М. Александров, *Армия генерала Власова 1944–1945*, Москва 2006; С. Чуев, *Власовцы – пасынки Третьего Рейха*, Москва 2006; J. Hoffmann, *Rosyjscy bojownicy Hitlera. Własow i jego armia*. Przekład D. Luliński, Warszawa 2008.

⁴⁷ Warto więc skorzystać z rosyjskojęzycznej prasy: Е. Дриг, *Механизированные корпуса РККА в бою. История автобронетанковых войск Красной Армии в 1940–1941 годах*, Москва 2005.

⁴⁸ А. Сова, *До історії діяльності польського підпілля на Дрогобиччині в роки Другої світової війни*, „Цитаделя. Львівський Мілітарний Альманах”, Львів 2010, частина 1(3), s. 49–56.

tów ze zbioru działacza OUN, mianowicie Mikołaja Lebedzia (Микола Лебедь). Dokumentem tym jest protokół z przesłuchania Tadeusza Skibińskiego, członka „polskiej organizacji podziemnej”, które odbyło się 26 kwietnia 1944 r. Poza innymi danymi jest w nim również sporo informacji o składzie, strukturach organizacyjnych i liczebności oraz o formach działalności i szkoleniu członków polskiego podziemia niepodległościowego na tym terenie, a konkretnie w Borysławiu i okolicach. Ponadto znalazły się tam również pewne informacje dotyczące ówczesnego konfliktu polsko-ukraińskiego.

W dziale „Biografistyka” zamieszczono dwa teksty. Pierwszy z nich, autorstwa Jarosława Tynczenki, zatytułowano „Kilka danych do biografii Wiktora Kurmanowycza”⁴⁹. Była to postać, która miała również pewien związek z polską historią, gdyż był to jeden z najbardziej zasłużonych ukraińskich dowódców wojskowych z lat 1917–1921, a za najważniejszy okres jego kariery wojskowej uważa się służbę w szeregach Ukraińskiej Armii Halickiej podczas wojny polsko-ukraińskiej z lat 1918–1919. Nie bez znaczenia jest też fakt, że spośród wszystkich Ukraińców służących w tej armii, a pochodzących z dawnej armii austro-węgierskiej, Kurmanowycz dosłużył się tam najwyższego stopnia, gdyż był cesarsko-królewskim podpułkownikiem, a według ukraińskich autorów również oficerem Sztabu Generalnego⁵⁰. W swoim opracowaniu Jarosław Tynczenko uściśla oraz porządkuje niektóre fakty związane z wojskową biografią tego późniejszego ukraińskiego generała.

Kolejny krótki tekst przygotował Andrij Hreczyło. Poświęcony jest on pamięci zmarłego 25 lutego 2010 r. Jarosława Romanowicza Daszkewicza, lwowskiego uczonego i humanisty⁵¹.

Natomiast w dziale „Uzbrojenie i technika wojskowa” zamieszczono opracowanie Wołodymyra Moczerada dotyczące jednego z podstawowych współczesnych czołgów armii ukraińskiej oraz rosyjskiej, czyli produkowanego przez renomowane Charkowskie Zakłady imienia Małyszewa T-84U⁵². Autor w ciekawy sposób opisał konstrukcję tego pojazdu oraz dokonał charakterystyki jego możliwości bojowych⁵³.

⁴⁹ Ibidem, Я. Тинченко, *Кілька штрихів до біографії Віктора Курмановича*, s. 57–64.

⁵⁰ Szerzej zob. choćby: О. Калянчук, М. Литвин, К. Науменко, *Генералітет українських визвольних змагань. Біографи генералів та адміралів українських військових формацій першої половини ХХ століття*, Львів 1995, s. 173–174; В. Кучерук, *Українська Галицька Армія. Довідник*, Львів 2010, s. 163.

⁵¹ А. Гречило, *Пам'яті Ярослава Романовича Дашкевича*, „Цитаделя. Львівський Мілітарний Альманах”, Львів 2010, частина 1(3), s. 65–67.

⁵² Ibidem, В. Мочерад, *Основний бойовий танк Т-84У «Оплот»*, s. 68–77.

⁵³ Potencjalny polski czytelnik może także skorzystać z opracowania George'a Forty (*Ilustrowana encyklopedia czołgów całego świata*. Przekład A. Gałązka, Warszawa 2008, s. 232), gdzie również zamieszczono opis tego czołgu.

W dziale „Uniformologia” Mychajło Słobodianiuk zamieścił kolejne ciekawe studium dotyczące „barwy” należącego do Wojska Polskiego Królestwa Polskiego Pułku Strzelców Konnych Gwardii Królewskiej z lat 1817–1830⁵⁴. Również tym razem swoje rozważania na temat dziejów tej formacji oraz służących w niej ludzi, a także jej „barwy”, poza podstawową literaturą przedmiotu, oczywiście głównie polskojęzyczną, oparł przede wszystkim na znajdujących się w zbiorach Lwowskiego Muzeum Historycznego obrazach olejnych Józefata Łukaszewicza⁵⁵. Jest to następne opracowania zawarte w tym tomie, które w sposób szczególny może zainteresować także polskiego czytelnika.

Omawiany tom zamyka dział „Wojskowa symbolika”. Zamieszczono tam tekst Mykoły Czmyra poświęcony ukraińskiej odznace honorowej „Chwała i cześć”⁵⁶. We współczesnej armii ukraińskiej jest ona istotnym elementem systemu nagród wojskowych, a prawo do jej nadawania przysługuje szefowi Sztabu Generalnego, który zgodnie z ukraińskim systemem prawnym w razie wojny przewidziany jest na stanowisko naczelnego wodza Ukraińskich Sił Zbrojnych.

Kolejny tekst autorstwa Mychajło Słobodianiuka dotyczy symboliki 703 Winnickiego Orderów Czerwonego Sztandaru i Bohdana Chmielnickiego Pułku Inżynierskiego współczesnej armii ukraińskiej⁵⁷. Autor omówił jego historię od Robotniczo-Chłopskiej Armii Czerwonej aż po czasy współczesnej niepodległej Ukrainy. Potencjalny polski czytelnik po raz kolejny będzie miał możliwość zaobserwować poważne problemy i dylematy wynikające z konieczności zmierzenia się obecnych Ukraińców z wcale nie tak odległą sowiecką przeszłością, także wojskową.

Podobnie jak poprzednie, także ten tom „Cytadeli” jest bardzo bogato i barwnie ilustrowany. Dla polskiego czytelnika najistotniejszymi zawartymi w nim opracowaniami są niewątpliwie te, które dotyczą wojny polsko-ukraińskiej z lat 1918 i 1919 r., a także polskiego podziemia niepodległościowego na Drohobyczyźnie podczas II wojny światowej. Przydatne, choć praktycznie wyłącznie dla kostiumologów wojskowych, mogą się też okazać rozważania na temat „barwy” polskiego Pułku Strzelców Konnych Gwardii Królewskiej. Pewną ciekawostką może być także opracowanie dotyczące czołgu T-84U.

---

⁵⁴ Zob. *Rocznik Wojskowy Królestwa Polskiego na rok 1825*, s. 54–57; B. Gembarzewski, *Wojsko Polskie. Królestwo Polskie 1815–1830*, s. 65 i passim; idem, *Rodowody pułków polskich i oddziałów równorzędnych do r. 1717 do r. 1831*, s. 81.

⁵⁵ M. Слободянюк, *Полк Кінних Стрільців польсько-королівської гвардії у збірці живопису Львівського Історичного Музею*, „Цитаделя. Львівський Мілітарний Альманах”, Львів 2010, частина 1(3), s. 78–102.

⁵⁶ Ibidem, M. Чмир, *Почесний нагрудний знак «Слава і Честь»*, s. 103–107.

⁵⁷ Ibidem, M. Слободянюк, *703-й Інженерний Вінницький Орденів Червоного Прапора і Богдана Хмельницького Полк*, s. 108–115.

Tak samo jak w roku poprzednim, w 2010 r. ukazał się również drugi tom „Cytadeli”⁵⁸. Zawiera on w sumie 10 mniej lub bardziej obszernych tekstów. W dziale „Historia wojskowa” Jurij Mocznirow opublikował kolejną część obszernego studium dotyczącego walk w Galicji podczas wojny 1809 r.⁵⁹ Tym razem omówił on walki polsko-austriackie stoczone na terenie Księstwa Warszawskiego po austriackiej agresji w kwietniu tego roku.

Następne opracowanie, autorstwa Ołeksandra Diedyka, dotyczy walk o przeprawę przez Dniestr, głównie w Jezupolu i Niżniowie, a także w Haliczu, toczonych wiosną 1919 r. podczas wojny polsko-ukraińskiej⁶⁰. Ten ciekawy i wartościowy również dla polskich historyków tekst powstał na podstawie nadal słabo znanych w Polsce archiwaliów ukraińskich, a także odpowiedniej literatury przedmiotu, w tym polskojęzycznej. Może więc stanowić okazję do ciekawych porównań z dotychczasowym dorobkiem i ustaleniami polskiej historiografii. Poza tym autor uwzględnił w nim również problem wejścia na Pokucie wojsk rumuńskich⁶¹.

Czwórka autorów, Jurij Morgun, Bołodymyr Hreczuch, Andrij Karpow i Denis Kołokolczykow, po raz kolejny zajęła się dziejami 4. Korpusu Zmechanizowanego Armii Czerwonej⁶². Tym razem przedstawili oni jego uzbrojenie oraz wyposażenie i zaopatrzenie techniczne, a także stopień zapełnienia etatów i poziom gotowości bojowej w przededniu rozpoczęcia się w czerwcu 1941 r. wojny sowiecko-niemieckiej. Tym razem tekst został jednak zaopatrzony w przypisy źródłowe, z których wynika, że autorzy wykorzystali wartościowe archiwalia przechowywane obecnie w Rosyjskim Państwowym Archiwum Wojskowym (Российский Военный Государственный Архив) w Moskwie. Stanowią one zresztą jego absolutnie dominującą podstawę źródłową.

Wraz z tym opracowaniem Redakcja „Cytadeli” zamieściła też spore opracowanie pokazujące dyslokację 4. Korpusu Zmechanizowanego na terenie Lwowa w czerwcu 1941 r.⁶³

⁵⁸ „Цитаделя. Львівський Мілітарний Альманах”, Львів 2010, частина 2(4), ss. 114.

⁵⁹ Ibidem, Ю. Мочніков, *1809. Битва за Голичину (продовження)*, s. 4–24.

⁶⁰ Ibidem, О. Дедик, *Гонитва за мостами: боротьба за переправи через Дністер під час українсько-польської війни 1918–1919 років*, s. 25–35.

⁶¹ Szerzej o tych kwestiach także: M. Klimecki, *Wojska rumuńskie na Pokuciu wiosną–latem 1919 r.*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości”, (Białystok) 2007, tom XLIV jubileuszowy; idem, *Rumunia wobec polsko-ukraińskiej wojny w Galicji (Małopolsce) Wschodniej w latach 1918–1919*, [in:] *We wspólnocie narodów i kultur. W kręgu relacji polsko-rumuńskich. Materiały z sympozjum (Comunitatea popoarelor și culturilor. În lumea relațiilor polono-române. Materialele simpozionului)*, Suceava 2008.

⁶² Ю. Моргун, В. Гречух, А. Карпов, Д. Колокольчиков, *4-й Механізований Корпус Червоної Армії: історія створення (продовження)*, „Цитаделя. Львівський Мілітарний Альманах”, Львів 2010, частина 2(4), s. 36–53.

⁶³ Ibidem, Від Редакції, *Щодо розміщення підрозділів 4-го Механізованого Корпусу Червоної Армії у Львові*, s. 54–62.

Dział ten zamyka tekst Jarosława Onyszczyka dotyczący działalności polskiego podziemia niepodległościowego na terenie Lwowa w latach 1943–1944⁶⁴. Powstał on na podstawie dokumentów działającego we Lwowie polskiego podziemnego harcerstwa znalezionych tam w jednym z budynków na obecnej ulicy Niekrasowa 67 przez współpracowników Łyczakowskiego Oddziału Rejonowego Głównego Zarządu Ministerstwa do Sytuacji Nadzwyczajnych (Личаківський Райвідділ Головного Управління Міністерства Надзвичайних Ситуацій). W odkrytej tam 12 stycznia 2006 r. podczas remontu poddasza skrytce poza dokumentami tej organizacji odnaleziono także nieco amunicji i granatów, przy czym całość tego znaleziska, zdaniem autora, świadczy o ścisłym związku pomiędzy lwowskimi harcerzami a funkcjonującą na tym obszarze Armią Krajową. Opracowanie to wzbogacają reprodukcje omawianych w nim dokumentów oraz gazetek podziemnych, a także amunicji. Tekst ten, pomijając jego treści pozamerytoryczne, może być interesujący również dla polskich historyków zajmujących się dziejami polskiego państwa podziemnego z lat 1939–1945.

W dziale „Dokumenty” znalazł się jedynie krótki tekst Andrija Sowy analizujący treść różnych ogłoszeń informujących o śmierci w grudniu 1945 r. na terenie Czechosłowacji ówczesnego szefa Głównego Sztabu Wojskowego UPA (Головний Військовий Штаб УПА) Dmytra Hrycaja⁶⁵.

Natomiast w dziale „Uniformologia” Mychajło Słobodianiuł zamieścił kolejne ciekawe studium dotyczące „barwy”. Tym razem obiektem jego zainteresowań stała się rosyjska artyleria konna carskiej Lejb Gwardii z lat dwudziestych i trzydziestych XIX w.⁶⁶ Podobnie jak poprzednio, również w tym przypadku swoje rozważania na temat dziejów rosyjskiej artylerii konnej, głównie gwardyjskiej, oraz jej udziału w wojnach napoleońskich i w wojnie polsko-rosyjskiej 1831 r., a także jej „barwy”, poza podstawową literaturą przedmiotu – wyłącznie rosyjskojęzyczną – oparł przede wszystkim na wspomnianych już tutaj wielokrotnie obrazach olejnych Józefata Łukaszewicza znajdujących się w zbiorach Lwowskiego Muzeum Historycznego⁶⁷.

Warto też tutaj zauważyć, że tekst ten, wraz z zawartym w nim źródłowym materiałem ilustracyjnym, może mieć istotne znaczenie jako swoista analogia dla ba-

---

⁶⁴ Ibidem, Я. Онищук, *Нові матеріали до діяльності польського націоналістичного підпілля у Львові (1943–1944)*, s. 63–70.

⁶⁵ Ibidem, А. Сова, *Повідомлення про загибель шефа Головного Військового Штабу УПА Дмитра Грицяя*, s. 71–75.

⁶⁶ Szerzej zob. także: Ж. Горохов, *Русская императорская гвардия*, Москва 2006.

⁶⁷ М. Слободянюк, *Кінна артилерія російської імператорської гвардії у збірці живопису Юзефата Лукашевича із Львівського Історичного Музею, „Цитаделя. Львівський Мілітарний Альманах”*, Львів 2010, частина 2(4), s. 76–90.

dań nad „barwą” Artylerii Konnej Gwardii Królewskiej ówczesnego Wojska Polskiego⁶⁸.

Ten sam autor w dziale „Wojskowa symbolika” opublikował tekst dotyczący historii, także okresu sowieckiego, oraz symboliki – oznak naramiennych – 29. Samodzielnego Orderu Czerwonej Gwiazdy Batalionu Rozpoznawczego współczesnej armii ukraińskiej⁶⁹.

W 2010 r. w drugim tomie „Cytadeli” pojawił się też nowy, nieobecny dotychczas dział, mianowicie „Rekonstrukcje wojskowo-historyczne”. Moda na tego typu działalność dotarła bowiem także za wschodnią granicę Polski – na Ukrainę. Oleg Sołomacha zamieścił w nim opracowanie pod dość zaskakującym tytułem „Ukraińcy w bitwie pod Grunwaldem: próba historycznej rekonstrukcji”⁷⁰. Pomimo takiego tytułu w tekście zasadniczym zauważył jednak, że w epoce grunwaldzkiej bitwy nie było jeszcze Ukraińców, a w tej swoistej, jego zdaniem, „bitwie narodów” uczestniczyli ówczesni Rusini⁷¹. Publikacja ta nie ma niestety większej wartości, a do jej przygotowania autor wykorzystał wyłącznie opracowania wtórne, przy czym całkowicie zignorował istotny oraz rzetelny i nowatorski dorobek polskiej historiografii, szczególnie tej najnowszej⁷², stąd też można ją określić jako typową pracę o charakterze popularnym.

Tom ten zamyka należący do działu „Pinakoteka” niewielki tekst Seweryna Turczyńska zatytułowany „Dwie wizje boju pod Zadwórzem”⁷³. Dotyczy on niezwykle ważnego dla Polaków epizodu walk o Lwów z lata 1920 r., kiedy to 17 sierpnia pod Zadwórzem doszło do tragicznego boju pomiędzy złożonym z lwowskiej młodzieży ochotniczym batalionem kapitana Bolesława Zajączkowskiego a „konarmiejcami” z 6. Dywizji Kawalerii 1. Armii Konnej Siemiona Budionnego, zakończonego masakrą polskich żołnierzy oraz dobijaniem ciężko ran-

⁶⁸ Zob. choćby: A. Smoliński, *Mundur i barwy artylerii polskiej w XVIII i XIX wieku*, Toruń 2010; idem, *Mundur i barwy artylerii konnej gwardii oraz artylerii lekkokonnej i raketników konnych Wojska Polskiego Królestwa Polskiego w latach 1815–1830*, [w:] *Studia artyleryjskie. Tom 3*. Praca zbior. pod red. M. Giętkowskiego, A. Smolińskiego, Toruń 2012.

⁶⁹ М. Слободянюк, *29-й Окремий Розвідувальний Орден Червоної Зірки Батальйон: історія та символіка*, „Цитаделя. Львівський Мілітарний Альманах”, Львів 2010, частина 2(4), s. 91–101.

⁷⁰ Ibidem, O. Sołomacha, *Українці у битві під Грунвальдом: спроба історичної реконструкції*, s. 102–109.

⁷¹ W rzeczywistości było to rycerstwo koronne, które nie zawsze miało ruskie korzenie, gdyż znaczącą jego część stanowili osadnicy, którzy na Ruś Czerwoną oraz na Podole przybywali głównie z Małopolski.

⁷² Zob. choćby: A. Nadolski, *Grunwald problemy wybrane*, Olsztyn 1990 (drugie wydanie: Wodzisław Śląski–Łódź 2010); tenże, *Grunwald 1410*, Warszawa 1993; A. Nowakowski, *Wojskowość w średniowiecznej Polsce*, Malbork 2005.

⁷³ С. Турчин, *Два бачення бою під Задвір'ям*, „Цитаделя. Львівський Мілітарний Альманах”, Львів 2010, частина 2(4), s. 110–113.

nych. Poświęcenie walczących Polaków oraz liczba ofiar – poległo bowiem 318 ochotników – spowodowały, że w okresie II Rzeczypospolitej bój ten nazwano „polskimi Termopilami”⁷⁴. Dlatego też był on obecny zarówno w literaturze, jak i w sztukach pięknych, a najsłynniejszą jego wizją stał się obraz „Zadwórze” namalowany w 1929 r. przez S. Kaczora-Batowskiego. W taki sposób budowano swoistą związaną z tym legendę, której ciemną stroną jawiła się „Konarmia” walcząca z bohaterskimi Polakami. Seweryn Turczyn opisuje zarówno ten obraz, jak i późniejszą wizję tego starcia powstałą ponoć z inspiracji samego Stalina. Jest to płótno znajdujące się w zbiorach Lwowskiego Muzeum Historycznego, a jego autorem jest pochodzący z rosyjskiego Biełgorodu sowiecki malarz Michaił Dobronrawow, który namalował je w 1946 r. Na nim zaś „konarmiejcy” przedstawieni zostali niemal jak „rycerze” rewolucji, bohatersko bijący się za słuszną sprawę z uciekającymi przed ciosami ich szaszek „bielopolakami”.

Seweryn Turczyn dość obiektywnie próbował skonfrontować obydwie te wizje, ale – co budzi szczere zdziwienie – walki pod Zadwórzem uznał za epizod należący do wojskowej historii Ukrainy⁷⁵. Co w takim razie zostanie nam, Polakom?

Tak jak poprzednie, także ten tom „Cytadeli” jest bardzo bogato i barwnie ilustrowany. Dla potencjalnego polskiego czytelnika i historyka niewątpliwie najistotniejsze są dwa zawarte w nim opracowania – mianowicie to, które dotyczy polsko-ukraińskich walk nad Dniestrem w 1919 r., a także tekst poświęcony udziałowi polskich harcerzy ze Lwowa w działalności niepodległościowej podczas II wojny światowej. Przydatne, choć jedynie w mocno ograniczonym zakresie, może być również studium omawiające pierwszy okres polsko-austriackich działań wojennych z 1809 r.

Chociaż nie wszystkie teksty zamieszczone w 2009 i 2010 r. na łamach wydawanej we Lwowie „Cytadeli” mają charakter naukowy i nie wszystkie cechuje dostateczny naukowy obiektywizm, to jednak warto zajrzeć do tego nowego ukraińskiego periodyku historyczno-wojskowego. Można tam bowiem znaleźć również ustalenia, które mogą być uzupełnieniem naszej dotychczasowej wiedzy historycznej, głównie zaś tej z zakresu niełatwej i nadal pełnej koniecznych do rozwikłania tajemnic i sprzeczności wspólnej polsko-ukraińskiej przeszłości, zarówno tej bardzo już odległej, jak i tej całkiem jeszcze świeżej.

Aleksander Smoliński

---

⁷⁴ Zob. chociażby: S. S. Niciejka, *Cmentarz Obrońców Lwowa*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1990, s. 235–241; J. Odziemkowski, *Leksykon bitew polskich 1914–1921*, Pruszków 1998, s. 160–161; idem, *Leksykon wojny polsko-rosyjskiej 1919–1920*, Warszawa 2004, s. 468.

⁷⁵ Użył on następującego stwierdzenia: „Щоби відчуті справжній подих тогочасних подій, слід значно глибше зануритися у вивчення тогочасної воєнної історії нашого краю” – zob. С. Турчин, *Два бачення бою під Задвір'ям...*, s. 112.